

Helena Maleno Garzón
Mujer de frontera
Defender el derecho a la vida no es un delito

«Un relato tan sobrecogedor como el compromiso de la autora con las vidas de los que llegan a la frontera buscando el asilo»
—*El País*

«El ejemplo de una mujer que no se da por vencida y que lucha por el reconocimiento de los derechos humanos»
—*El País*

«Esta es una historia que merece ser conocida»
—*El País*

ENTREVISTA A
HELENA MALENO GARZÓN

VORO CONTRERAS

*«NO HI HA FRONTERA
ENTRE L'ACTIVISME
I LA MEUA VIDA PERSONAL:
SOM UN TOT»*

rebut: 12/06/2025
acceptat: 24/06/2025
publicat: 20/11/2025
doi.org/10.28939/iam.debats-139.14
debats #139 (p. 130-137)

Camp de refugiats sahrauís
de Tindouf (Argèlia)
Foto: Carles Senso

Helena Maleno Garzón és investigadora, periodista i una de les veus més reconegudes internacionalment en la defensa dels drets de les persones migrants. Va nèixer a El Ejido l'any 1970, en el cor d'una família jornalera andalusa. La seua infància i joventut van transcórrer entre els hivernacles que van transformar la terra empobrida de la seua regió en un verger intensiu, ric i fèrtil, però també marcat per l'explotació laboral. «El context en què vivim ens defineix», explica Helena amb la calma que dona l'experiència acumulada al llarg de dècades d'activisme. Aquella comprensió primerenca de la injustícia i de la desigualtat va semblar en ella la llavor del que seria el seu compromís amb els drets humans i la migració. Quan va arribar al Marroc el 2002 amb el seu fill, dues maletes i un projecte laboral de tres mesos no podia imaginar fins a quin punt aquell país i la lluita pels drets de les poblacions migrants que el travessaven li transformarien la vida per sempre. La seua tasca ha estat marcada per una forta implicació personal i comunitària, que l'ha duta a enfrontar-se a processos judicials i persecucions pel seu compromís amb la vida a les fronteres. És fundadora del col·lectiu *Caminando Fronteras*, una organització que treballa al costat de comunitats migrants en la defensa dels seus drets, en el rescat de persones en perill al mar i en l'acompanyament a famílies que bus-

quen parents desapareguts en les rutes migratòries cap a Europa. El seu testimoniatge és, alhora, un relat de resistència i un recordatori de la humanitat compartida que sovint es nega als qui intenten trobar una vida millor fora dels seus països. En un món on les fronteres es tanquen, les migracions es criminalitzen i la mort de milers es normalitza, el treball d'Helena Maleno i de *Caminando Fronteras* demostra que, tot i la por, la persecució i les dificultats, és possible sostindre la vida, la dignitat i la solidaritat.

M'agradaria que en primer lloc m'explicares d'on vens i com ha influït créixer en una família jornalera a El Ejido en la teua tasca com a activista i investigadora de les migracions.

El context en què vivim ens defineix. Jo vinc d'una família de lluita jornalera andalusa, amb molta base comunitària a El Ejido, un lloc on hi ha hagut un canvi brutal de ser una terra empobrida a convertir-se en una terra rica gràcies als cultius intensius, però també a costa de l'explotació de persones que venien de fora. Abans, aquesta explotació la van patir els mateixos habitants del lloc, que van viure una espècie d'*apartheid* en el qual només se'ls considerava útils com a mà d'obra. D'ací vaig passar al Marroc, on vaig començar a treballar en assumptes d'externa-

lització de fronteres en un moment en què aquestes polítiques encara s'estaven construint.

Però vas començar com a periodista, no?

Sí, jo faig periodisme, sempre m'ha interessat. Però a l'Estat espanyol el periodisme d'investigació és quasi inexistent. Per això em vaig reciclar en investigació social, amb la idea que aquell periodisme que feia tinguera un impacte comunitari, social, que servira de devolució a l'espai on et compromets. Ací és quan comence a treballar amb temes migratoris i amb investigacions sobre el tràfic d'éssers humans.

Podem dir, llavors, que el teu pas de periodista a activista va ser una cosa natural.

Natural, perquè quan et compromets amb l'espai on et trobes, o quan les teues investigacions tenen un enfocament humà en un món que ha injuriat els drets humans, això ja sembla activisme. Vivim en un temps terrible, on els consensos en drets humans han caigut. I sí, crec que va ser un procés orgànic: al final et compromets amb el lloc on vius. Les investigacions han de servir per a articular polítiques socials i perquè les comunitats, els pobles, les ciutats analitzen la seua realitat i facen propostes que puguen transformar el seu entorn.

Com t'influeix l'activisme en la vida personal? Fins a quin punt és difusa la frontera entre els dos àmbits?

No crec que hi haja una frontera entre l'activisme i la vida personal, perquè al final som un tot. Tendim a categoritzar: treball, oci, consum... I en aquest esquema es perd la integralitat de la persona. A mi m'agrada parlar d'integralitat, o fins i tot d'organicitat, que és un terme més adequat per a descriure la vida d'una persona.

El 2019, el cas penal obert contra tu per presumpte tràfic de persones va ser arxivat definitivament per un tribunal de Tànger. Com vas viure aquell procés i aquella decisió judicial?

El procés va ser duríssim. Fa unes setmanes es va publicar una investigació periodística en diversos països europeus sobre el rol de Frontex i Europol en la persecució de defensores de drets humans i de persones migrants. S'explica com recollien dades de migrants a les platges sense garanties, sense traductors, sense que saberen que els estaven interrogant. Aquelles dades passaven a Europol i d'ací s'usaven per a criminalitzar. En aquesta investigació s'expliquen molts casos, i un d'aquests és el meu.

Et van estar investigant durant uns quants anys.

Sí, a mi em van investigar durant cinc anys. Hi van intervindre Frontex, Europol, la UCRIP (Policia de Control de Fronteres Espanyola) i la policia marroquina. Tots. Era una bogeria: m'investigaven sense garanties judicials, de manera transnacional, amb tota la impunitat. Qui ens protegeix a nosaltres, si els mateixos estats són els que ens ataquen? Va ser un procediment duríssim, on es van vulnerar els meus drets humans, els de la meua família, les persones que m'estime i les meues companyes del col·lectiu. Hi havia informació de tot el món, en aquells dossiers policials. Eren autèntics «dossiers claveguera», plens d'invencions i mentides, fins i tot sobre la meua vida sexual. Més que un dossier policial, era un dossier polític

Vas dubtar mai de seguir endavant amb el teu treball?

No, mai. Sempre vaig tindre la certesa que el que feia era el que havia de fer. És cert que vaig parlar amb el meu fill i la meua filla: els vaig dir que seria molt dur i

«COMENÇA A CONSIDERAR-SE NORMAL QUE DETERMINADES COL·LECTIVITATS PUGUEN MORIR PER VOLER TRAVESSAR UNA FRONTERA»

volia saber si estaven d'acord que continuara. Ells van dir que sí i ja no va haver-hi cap dubte.

Però no pots tornar al Marroc, no només el país on has viscut durant molts anys, sinó també on desenvolupaves gran part del teu treball amb Caminando Fronteras. Com t'ha afectat?

He continuat treballant. Ara mateix, les rutes migratòries cap a Espanya parteixen del Senegal, Mauritània, Algèria... El Marroc ja no és l'única via. Hi ha una realitat diferent i he pogut continuar. És cert que, malgrat el suport de moltes entitats i institucions internacionals, tot el que ha passat deixa un estigma. A més, hi ha la part personal: jo tenia tota la meua vida al Marroc. Quan em van deportar, no vaig poder recuperar quasi res: ni roba, ni àlbums de fotos, ni el meu gos o la meua gata. Res.

La teua filla es va quedar bloquejada al país quasi un mes mentre tu estaves a Espanya.

Sí, trenta-dos dies sense poder traure-la. I la persecució ha continuat: encara soc víctima de fustigacions i intervencions en els meus dispositius. L'any passat, uns relators de Nacions Unides que segueixen el meu cas van demanar al Marroc que em deixara tornar a ma casa i a Espanya que em

protegira. La resposta va ser que podia demanar asil a Espanya. Però soc espanyola, com he de demanar asil en el meu propi país? La vulnerabilitat continua. I no és només el meu cas: n'hi ha prou de mirar les noves directives de la Unió Europea per a endurir les iniciatives solidàries o les polítiques de Trump als Estats Units.

Abans de continuar, m'agradaria que m'explicares quin és el treball que feu en Caminando Fronteras.

Caminando Fronteras és un col·lectiu menut, nascut d'un treball en xarxa i horitzontal amb comunitats migrants. Quan es parla de migracions sembla que la gent apareix de sobte en la tanca perquè ho han volgut les màfies, i no és així. Fins a arribar allà hi ha un procés molt llarg, un dia a dia que seria insuportable sense la solidaritat: mares que cuiden fills que no són seus, persones que carreguen al braç d'altres que no poden seguir en el desert... Ara tenim dues línies de treball principals. Una, acompanyar les persones a la frontera en un espai on no hi ha drets: dones víctimes d'abusos, xiquets sense accés a vacunes, etc. L'altra, ajudar els qui travessen el mar i estan en risc. Tenim un telèfon 24 hores on truquen quan estan en perill per a activar els serveis de rescat. També fem costat a les famílies de desapareguts

en les rutes migratòries, amb acompanyament psico-social i ajuda perquè puguem enterrar dignament les persones que s'estimen si apareixen els cossos. Parlem de milers de desaparicions.

Malgrat totes les dificultats i malgrat totes les històries extremes a què us enfronteu dia a dia, sols dir que treballar en Caminando Fronteras és una sort per a tu.

Sí, perquè dins de l'organització tinc companyes meravelloses, un compromís molt fort amb la realitat social i una gran professionalitat multidisciplinària. Sobretot, perquè treballem de manera orgànica amb les comunitats migrants i amb les persones en moviment. Això és una sort. Durant tot aquest temps he après moltíssim: a resistir, a riure, a plorar i a caminar juntes. És una benedicció.

Què es pot fer des d'una organització com Caminando Fronteras quan el control i el tancament de fronteres s'ha convertit en un valor polític?

Continuar treballant, o almenys intentar-ho. Perquè enmig de batudes i explotació, les persones continuen vivint. Fem tallers de salut, ajudem mares a obtenir certificats de naixement... Les comunitats s'organitzen per a sostindre la vida enmig de tants atacs i en un territori en el qual no es respecten els drets humans, i el nostre col·lectiu les acompanya. Mai hauríem pensat que tindríem un telèfon d'alertes per a embarcacions. Però el 2007 vam rebre la trucada d'un xic al mar, a qui havíem acompanyat abans a l'hospital. La seua embarcació s'afonava. Vam telefonar a Salvament Marítim i van aconseguir rescatar-los. Vam dir: «Tant de bo siga l'última vegada». Però no ho va ser. Les mateixes comunitats van entendre que el nostre telèfon era una eina de protecció de la vida.

Foto: Daniel García

Fa trenta-set anys va aparèixer el primer cadàver d'un migrant en una platja de Cadis. El 2024 s'estima que van morir o van desaparèixer 10.457 persones a les fronteres espanyoles, quasi trenta al dia. Hem normalitzat aquestes morts?

Sí, totalment. Forma part de l'estratègia d'externalització i deshumanització que va començar a principis del segle XXI amb les tanques de Ceuta i Melilla i amb el negoci de les armes en el control fronterer. La principal tecnologia usada a Espanya prové del govern d'Israel, la mateixa que s'aplica ara en el genocidi contra Palestina. A les fronteres hi ha una guerra de baixa intensitat, amb víctimes d'un sol bàndol. Una guerra amb eines militars, propaganda i un negoci immens sostingut per un racisme

Helena Maleno, junt a un grup de persones migrants.

institucional cultivat durant dècades. Tot això ha generat que es comence a considerar normal que determinades col·lectivitats puguin morir per voler travessar una frontera.

Col·lectivitats com les dones, molt sovint oblidades en el drama migratori.

Les dones migrants sempre han estat instrumentalitzades. Primer invisibilitzades, com si no estiguessen en les rutes. Després reduïdes a víctimes de tràfic, com si no pogueren decidir per si mateixes que volen creuar per a tindre una vida millor. Aquesta victimització també s'ha usat en projectes socials que els llevaven els fills i les filles, i quan intentaven recuperar-los no podien. A més, pateixen violències masculistes en el camí: violacions per part de forces de seguretat —perquè la violació s'usa com a estratègia de control migratori— i també de companys de viatge o parelles.

Es parla d'«onades», d'«invasions». Quin paper tenen el llenguatge i els mitjans en aquesta normalització del fet que travessar una frontera pugui costar tantes vides?

Enorme. Paraules com ara *mena*, que no sols apareixen en premsa sinó en informes administratius i projectes socials. Ja no són xiquets o adolescents, ara són *menes*, despullats d'identitat i d'infància. El llenguatge ha estat clau, i no hi ha hagut grans diferències entre els mitjans progressistes i els conservadors. Però sí que hi ha hagut un focus de resistència: periodistes com Nicolás Castellano en la SER, el Faro de Ceuta explicant desaparicions, o el cap d'EFE a Canàries, que va canviar l'enfocament buscant un llenguatge respectuós amb els drets de tothom. Són exemples de resistència contra la propaganda.

Una altra paraula amb un significat que sembla haver mutat és *solidaritat*. Avui sembla naïf, fins i tot criminalitzada.

Sí, és el triomf del *malisme*. Està de moda ser dolent, desitjar la mort de l'altre. Es fa servir *bonisme* com a insult. I jo pense: de menuda, ma mare em deia que havia de ser bona; aquestes persones els diuen als

«A LES FRONTERES HI HA UNA GUERRA DE BAIXA INTENSITAT ON LES VÍCTIMES NOMÉS PERTANYEN A UN BÀNDOL»

seus fills que siguen dolents i que maltracten els companys de classe? I tant, que hem de ser solidaris. La nostra humanitat s'ha construït en la cura, en les xarxes de solidaritat. També en els enterraments dignes. Enterrar restes humanes sempre ha estat importantíssim. No entendre que una família de l'altra banda de la frontera necessita enterrar el seu fill desaparegut és una altra forma de deshumanització. Tu et recordes de Paco Lobatón?

Sí, el periodista que dirigia i presentava *Quién sabe dónde*.

Doncs a partir de la seua experiència en aquell programa va fundar una organització europea de suport a famílies amb desapareguts, i gràcies a ell es va crear el Centre Nacional de Desapareguts. Una vegada ens va convidar a una trobada amb famílies de desapareguts a Espanya. Hi havia l'avi de Marta del Castillo, la mare de Jeremy Vargas... Quan vam explicar que les xarxes criminals estafen les famílies migrants dient-los que el seu fill està viu en una presó espanyola i els demanen diners quan en realitat està mort al mar, vaig veure una empatia enorme. Allà no hi havia migrants o no migrants, hi havia pares i mares que compartien el dolor. Aquesta és la nostra lluita ara: que una família pugui denunciar la desaparició del seu fill a la frontera.

Amb tot això que hem parlat, amb les dificultats que esteu tenint per a treballar a les fronteres, amb les polítiques de control migratori cada vegada més dures, amb la insensibilització social cada vegada més gran davant el drama de la immigració, com vas d'optimisme respecte del futur de les migracions entre Àfrica i Espanya?

Amb cautela, però amb poc d'optimisme. Ens hem carregat els ressorts de garanties. Abans de les protestes contra Trump a Los Angeles vaig estar allà amb organitzacions migrants: em van explicar com operava la policia migratòria, amb impunitat total. Però també com s'organitzaven per a impedir deportacions. La situació és cada vegada pitjor, però les organitzacions tenen cada vegada més experiència i treballen cada vegada millor. El problema a Espanya és la doble vara de mesurar: ho hem vist fa poc a Torre Pacheco, on les forces de seguretat han estat implacables amb una manifestació pels drets humans, però no amb els qui vulnereu aquests drets. Això ens fa pensar que, quan els racistes ixen a caçar al carrer, potser no estem protegides al cent per cent. Hem de reflexionar sobre si en aquesta democràcia existeix un sistema real de protecció de drets humans o si els estàndards continuaran caient. Els pròxims anys seran duríssims. Però hem d'analitzar amb calma les claus de la repressió i dissenyar estratègies de protecció.